

אילו קרבנו ארי גרינשפאן חוזר לליל הסדר המרגש שעשה לפני שנה בדיוק עם צאצאי האנוסים בבלמונט, פורטוגל, אליה התגלגל בהשגחה פרטית מופלאה

מראה בית הכנסת המציץ מבין סמטאותיה של בלמונט

הם עדיין שומעים את צחוק האינקוויזיטור מתגלגל. עשרות מצאצאי אנוסי פורטוגל עוד נושאים על עצמם את זהותם האבודה, כאילו לא עברו מאות שנים, וממשיכים לשמור על חשאינות מנהגיהם. הלחישה של אבות אבותיהם 'יהודים אתם' עדיין מרחפת בחלל האוויר, ולאחרונה רבים מהם חוזרים לחיק היהדות ■ ארי גרינשפאן הגיע לבלמונט, פורטוגל, עם ידידו ארי זיבוטובסקי, בעקבות שאלה הלכתית על דג 'חרב'. כמה שעות לאחר מכן התגלגל לידידו 'בטעות' חומר על אותם אנוסים, והוא החליט לא להתעלם מקול ההשגחה, אלא לחזור ולעשות איתם ליל סדר כהלכתו ■ הילד שסרב לשיר את שיר יציאת מצרים, הזקנה שכמעט התעלפה כשהוציאו מצה שמורה, הכומר שמצא בבית נטוש ארון קודש סודי, הקשישים שבדקו אם הסירו בשחיטה את גיד הנשה והאדם שבקש שישמיעו בביתו שוב קול לימוד של גמרא ■ ודור רביעי ישובו

יציאתה בקרבנו

אין בעיירה הצירית בלמונטה אשר בפורטוגל מלון חמישה כוכבים כשר לפסח, ולאור הצורך הקיים לשחוט לבד את הבשר לארוחות החג – קשה להגדיר את הפסח שם כעונה להגדרה הקולעת 'זמן חירותנו'. ובכל זאת, למרות התנאים הקשים שאליהם חשפתי את בני משפחתי, השהייה בפסח אשתקד בכפר הפורטוגזי הצירי הזה ועריכת סדר לקהילת האנוסים בת חמש-מאות השנה, אשר אולצה על ידי האינקוויזיציה להמיר את דתה, היתה חוויה שלא הייתי מוותר עליה תמורת כל מלוונות הפאר ותנאי הנוחות שבעולם.

הנה דוגמא אחת מני רבות לעוצמת החוויות המטלטלות שבהן נתקלתי. בשבת חול המועד, הזמין אותי אחד מאותם 'הודים סודיים' כפי שהם נקראים – לביתו. למרבה ההפתעה היו בבית כלים מיוחדים לפסח, סירים ומחבתות חדשים, ורק מאכלים סגורים עם הכשר שיובאו מצרפת. המארח לקח אותנו למטבח והראה לנו את מנורות השמן לשבת המצויות אצל האנוסים. נהגו להדליק אותן בסתר, לעיתים קרובות בתוך ארונות קיר. הן מלאות שמן זית ויש להן מחזיר אור, כדי שהצופה המקרי יחשוב כי מדובר בתאורת קיר מיוחדת. עד כאן הכל שיגרתי ככל שמדובר בבית של אנוסים. ההפתעה הייתה בספרים שהונחו על המדף ממול. כאשר הסתובבתי, לא האמנתי למראה עיני – שעונים זה על זה היו ש"ס ומשנה ברורה. לאחר שפרש מפת בד חדשה והוציא כוס חד פעמית, הצטופפנו כולנו סביב השולחן, בתו, חתנו ונכדיו. קידשתי ואכלתי אחת מן

העוגיות הצרפתיות ואז שאלתי על הספרים. המארח הסביר כי נכנס לחנות ספרים בצרפת, הודיע לבעל החנות שהוא יהודי, וביקש לדעת מהם הספרים החשובים לבית היהודי. הוא יצא מן החנות, כשהוא נושא בידיו את הספרים הללו שבהם בהיתי נדהם. הורדתי מצטמר את המשנה ברורה ולמדנו יחד הלכה לפסח. אחר כך הורדתי מסכת פסחים ולמדנו יחד משנה. שוב חשתי צמרמורת. היינו בבית בן מאות שנים כשבמרחק ארבע דלתות משום הצביע המארח על צלב החרוט באבן משמאל לדלת. זה היה סימן שנעשה על ידי האינקוויזיציה כאשר בני הבית היהודים המירו את דתם והמקום הפך למעון נוצרי. והנה, שוב נשמע הקול המתוק של לימוד הגמרא בבית. המארח ראה את התרגשותי והציע לי בתמימות את הש"ס כמתנה, כנראה חשב שהוא עוד הצליח להשיג משהו שלי אין גישה אליו ולכן אני רועד כל כך. סירבתי והסברתי לו כי חשוב שבכל עיירה יהודית יהיו ש"ס ומשנה ברורה. בטרם עזבנו את העיר לאחר סיום החג, ביקש ממני לשלוח לו שני פריטים מישראל – ספל לנטילת ידיים וגביע לקידוש.

המבחן ב'קריאת שמע'

בלמונטה הוא כפר קטן מימי הביניים בצפונה של פורטוגל סמוך לגבול עם ספרד. רחובות מרוצפים אבן ובתים עתיקים הקרובים לארמון ההרוס ברובו, שנבנה לפני כ-700 שנה, והיהודים הנסתרים מן האינקוויזיציה עדיין חיים שם כפי שחיו לפני 500 שנה.

"יהדות נסתרת" היא שמירה סודית על היהדות חרף הצהרה פומבית על נאמנות לדת אחרת. כמו כן

ארון קודש שנחשף מאחורי קיר דמה בבית ישן בגטו פורטו

כניסה לבית בבלמונט. מצד שמאל היה צלב המלמד שתושבי הבית הוטבלו לנצרות על ידי האינקוויזיציה

משתמשים במונח "יהודי נסתר" או "יהודי סודי" כדי לתאר אדם אשר שומר על מספר מסורות יהודיות של אבותיו, ואילו בפרהסיה נאמן לאמונות אחרות, בדרך כלל הדת הקתולית. במקום זה ביליתי, עם משפחתי, את חג הפסח אשתקד במטרה לסייע לקהילה קטנה, אך מדהימה, זו לחגוג את חג הפסח כהלכתו.

הסיפור של הופעתם מחדש של יהודי פורטוגל לפני כ-90 שנה קשור למהנדס מכרות יהודי גרמני וקצין בצבא פורטוגל.

שמואל שוורץ, שנחשב למגלה יהדות פורטוגל, למד בילדותו ב"חדר", ובנעוריו למד הנדסת כבישים וגשרים בפאריס. בן 24 סיים את לימודיו בבית הספר הגבוה להנדסת מכרות בפאריס והחל לעבוד במפעלי הנפט בבאקו שבאזרביג'אן, במכרות פחם בפולין, באנגליה, בספרד ועוד. בן 34 נשא לאשה את בתו של הבנקאי הציוני שמואל ברבש מאודסה. מלחמת העולם הראשונה הביאה את בני הזוג לפורטוגל, והם השתקעו בליסבון. שוורץ עבד במכרות הבדיל במזרח המדינה, וכך התוודע אל "הנוצרים החדשים" (Christaos novos), כפי שכונו האנוסים בפורטוגל ובמושבותיה (ברזיל, גואה, קאפו ורדה).

שוורץ מספר בספרו המפורסם "הנוצרים החדשים בפורטוגל במאה העשרים" (1925) כיצד התוודע אל הנוצרים החדשים של בלמונטה, ועד כמה קשה היה לרכוש את אמונם.

למרות שחלפו למעלה מ-500 שנה מאז ראה המקום יהודי אמיתי, ולמרות ההתערות המושלמת

יהודי זקן מבבלמונט וארי גרינשפאן (מימין) עומדים ליד הנהר שם משחזרים מידי שנה את נס קריעת ים סוף

יהודי המחותר של פורטוגל

בשנת ה' רנ"ב ניתנה ליהודים בספרד הבחירה בין המרת הדת לצורות לבין גירוש מן המדינה. רבים נסו וקרוב ל-100,000 יהודים חצו את הגבול אל המלך ג'ואו (ג'ון II), מלך פורטוגל, אשר קידם בברכה את זרימת המוחות והחון. אך קבלת הפנים הלבבית הזאת התבררה כקצרת טווח.

זמן לא רב לאחר מכן, מכניס האורחים מת ובמקומו עלה לשלטון בן דודו וגיסו, מנואל הראשון, ובתחילה נותרו תנאי חייהם כמקודם – עד שהביע את רצונו לשאת לאישה את בתם של המלך פרדיננד והמלכה איזבל מספרד. חותניו העתידיים, מלכי ספרד, התנו תנאי לשידוך המוצע – "רוקן את פורטוגל מיהודיה!" הוא הסכים, וכך"א בכסלו ה' רנ"ז, חמישה חודשים לאחר חתימת הסכם הנישואין, הוציא הוראה כי ניתנת ליהודים שהות של אחד עשר חודשים לעזוב את המדינה. אך, כאשר הגיעה שעת השי"ן, הוא סגר את השערים. היהודים לא הורשו לעזוב, וכולם, פרט למעטים שהומתו מות קדושים, הוכרחו להתנצח. לאחר המרת דת כפויה זו, לאחר משא ומתן ממושך, קיבלה פורטוגל רשות מן הוותיקן לייסד אינקוויזיציה משלה,

שולחן העבודה של קפטן ברוש בסטו ועליו מזכרות, דרגות וצל"שים שקבל בשדות הקרב

של 'הנוצרים החדשים' או 'יהודי הסתר' עם שכניהם, האנטישמיות מעולם לא דעכה.

כשהגיע שוורץ לבלמונטה לראשונה, נאמר לפמלייתו כי "אם אתם רוצים קפה בבוקר, אל תקנו אותו מן החזירים היהודים". שוורץ התעורר. עד כמה שהיה ידוע אז, לא נותרו יהודים בפורטוגל. כולם נעלמו במהלך הדורות. הוא מייד הלך לפגוש את אלה שסומנו על ידי שכניהם כ"יהודים".

בתחילה הם לא היו מסוגלים להאמין כי הוא עצמו יהודי. הם חיו חיים פשוטים, מבודדים, והיו חסרי השכלה ואפילו לא ידעו כי קיימים יהודים נוספים בעולם. המסורות של האנוסים נשמרו בקפידה על ידי נשים ולא על ידי גברים. הם לא ידעו עברית כלל וכל תפילותיהם – והיו רבות כאלה

הסוד שהפך לאתגר

אירוע זה והמחקר שעשה שוורץ בעקבותיו לגבי מנהגיהם, פתחו פרק קצר של תנועה פעילה ל"חזרתם של אנוסי פורטוגל ליהדות", אשר שוורץ היה מבשרה, אך הוביל אותה קפטן בארוס באסטו. בארוס בסטו גילה שהוא יהודי, צאצא למשפחת אנוסים ב'מקרה' ובניגוד למסורת של 500 שנה שבהן הסתירו אבות אבותיו את יהדותם. הוא החליט להתגייר במופגן. הוא לא הסתפק בכך שהתגייר, אלא יצא למסע סיזיפי של איתור אנוסים ושכנועים לצאת בגלוי עם יהדותם. הוא חשב שימי האינקוויזיציה חלפו, אך לא הביא בחשבון את הדיקטטורה. הוא הואשם בהאשמה כוזבת, שמו הוכפש והוא גורש מהצבא. ממש כמו דרייפוס, אך בשני הבדלים בולטים: דרייפוס התבייש ביהדותו והסתיר אותה, בעוד שברוש בסטו נשא אותה בגאון עד סופו המר (ראה מסגרת).

ארתור דה ברוש בסטו נולד ב-1886 למשפחה קתולית למהדרין. כשהיה בן 9 הושיב אותו הסבא שלו על הברכיים והראה לו תנ"ך מאויר בפורטוגזית. גלית. לאחר כמה שבועות של קריאה בתנ"ך שאל הילד את השאלה המתבקשת: "איפה אפשר למצוא את האנשים האלה שמשופרים עליהם סיפורים כל כך יפים?" סבא שלו אמר לו בשקט: "קוראים להם יהודים, ואנחנו האנשים האלה. אנחנו יהודים". אלמלי היה אביו של ארתור קלפן שתיין ואדם לא אחראי באופן כללי, היה אולי נמנע מהילד בן ה-9 העול הכבד של הגילוי המרעיש. צאצאי האנוסים נהגו להעביר את הידיעה הזו מאב לבן, הסבא של ארתור ראה שעל הבן שלו אי אפשר לסמוך ובחר בנכד. ארתור מצא בגילוי סוג של נחמה. עד אז הוא לא הבין למה אינו נמשך לטקסים בכנסיה, אליהם הייתה אימו גוררת אותו. כמה שנים מאוחר יותר נפטרה האם, וארתור נשלח לפנימייה צבאית. בגיל 18 הוא קורא בעיתון שבליסבון נחנך בית הכנסת הראשון מזה 400 שנה. לבוש במדי הצוער הוא הולך לחפש את בית הכנסת. כשהוא מגיע, בית הכנסת סגור. הגנן הנוצרי רואה את החייל מסתובב ומציץ

בארוס בסטו גילה שהוא

יהודי, צאצא למשפחת

אנוסים ב'מקרה' ובניגוד

למסורת של 500 שנה

שבהן הסתירו אבות

אבותיו את יהדותם.

הוא החליט להתגייר

במופגן. הוא לא הסתפק

בכך שהתגייר, אלא יצא

למסע סיזיפי של איתור

אנוסים ושכנועים לצאת

בגלוי עם יהדותם

בחלונות ומציע לו לבוא ביום שישי, אז "יש במקום הפועה מאד יפה".

בליל שבת הוא מגיע ומבקש מהרב ללמד אותו יהדות.

"הייתה אז רתיעה גדולה מהמאורע", אומר אינסיו שטיינהרדט, מי שכתב ביוגרפיה על ארתורו ברוש בסטו, בשיתוף עם פרופסור אלבריה דה אזבדו מאה מאוניברסיטת פורטו, בשפה הפורטוגזית "הקהילה היתה זעירה והורכבה בעיקר מיהודים שהגיעו ממרוקו ומגיברלטר באותן שנים. הם לא היו צריכים את כאב הראש הזה. ברוש בסטו הולך למזכיר הקהילה, משה אמזלג, וזה מודיע לו חגיגת שהיהדות היא לא דת מיסיונרית ואין כל כוונה לגייר אותו. אלו היו השנים הראשונות של היישוב, והיהודים פחדו מאד שצעדים כאלה של גיור יביאו עליהם את זעמו של המשטר".

לברוש בסטו לא היה זמן להעלב. מלחמת העולם הראשונה פרצה, והוא נשלח לפלנדריה. הוא מפקד על קרבות קשים בתור סגן צעיר ומקבל אותות גבורה רבים. בין לבין הוא מוצא רב צרפתי שמלמד אותו עברית ועוד קצת על יהדות. המלחמה מסתיימת והוא חוזר לפורטוגל.

ואז קורים שני דברים: הוא נדחה שוב על ידי הקהילה היהודית, ומצד שני הוא מבין שגם חבריו הפורטוגזים לא ממש רוצים אותו.

בית כנסת, סמינר ועיתון

האירוע השני התרחש בטקס הוקרה לקצינים מצטיינים. ברוש בסטו לא היה רק גיבור מלחמת העולם הראשונה, אלא גם גיבור המהפכה שהפילה את שלטון המונרכיה עתיק השנים. אחד מהדוברים הזכיר שברוש בסטו הוא קרוב רחוק של משפחת אצילים שאליה היה שייך קצין אחר. הקצין ש"הואשם" בקרבת המשפחה הזו קם על רגליו ואמר בקול, שזוהי "האשמה כוזבת", וכי "משפחתו נקיה לגמרי מכל זכר לדם יהודי".

"באותו רגע הבין ברוש בסטו כי הוא לא יוכל להימלט מהיהדות שלו, גם אם היהודים מסרבים לקבל אותו", אומר שטיינהרדט. "הוא לא היה אדם שיוותר מה. הדלתות של בית הכנסת בליסבון ננעלו בפניו, אז הוא נוסע לטנג'יה, מתגייר וחוזר לפורטוגל כאברהם בן ראש. הוא מאחד את 17 המשפחות היהודיות האשכנזיות שהתיישבו בינתיים בפורטו והיו היהודים היחידים, ואפילו מתחתן עם צעירה יהודיה מיוחסת, לאה אזנקוט. בדרבוננו הם פותחים בית כנסת באחת הדירות וקוראים לו 'מקור חיים'". אם היה מסתפק בהישגים הללו, היה מונע מעצמו את סופו המר. אבל ברוש בסטו החליט שהזמנים השתנו ויש לגאול את האנוסים שאחדים מהם שמעו על בית הכנסת ובאו להכיר אותו, מהחרדה שלהם בדבר גילוי יהדותם. הוא התחיל במסע סיזיפי בעיירות מרוחקות ומנותקות, חיפש ומצא צאצאי אנוסים וניסה לשכנע אותם להצהיר בגלוי על מוצאם ולהתגייר.

"השיטה שלו הייתה כזו", מספר שטיינהרדט, "הוא היה מגיע למחנה הצבאי הכי קרוב לכפר שהיה מחפש, היה מציג את עצמו בפני הקצין האחראי ואומר לו, 'אני יהודי, אתה בטח יודע מי בכפר הזה יהודי, אני רוצה שתתלווה אלי ותציג אותי'. הוא חשב שאם יבוא לבוש במדיו המעוטרים, יציג את עצמו כיהודי, ויראה ליהודים שמפקד הבסיס הצבאי

הולך איתו בגלוי, הם יבינו שהזמנים השתנו ושלאפשר להפסיק לפחד. זה די הצליח לו כי בתקופה קצרה הוא גייר כמה מאות אנוסים, והביא רבים מהם לישיבה שפתח, ישיבת 'ראש פינה'. הוא פתח מסגרת גם לבנות בשם 'אשת חיל', והוציא עיתון בשם 'הלפיד'. הסיפור הזה הגיע להיסטוריון ססיל רוט, הוא כתב כמה מאמרים עליו וכינה אותו 'השליח של האנוסים'. המאמר התפרסם והגיע לידיעת הקהילה הפורטוגלית בלונדון, ששלחו אליו שליחים לברר מה הוא צריך. בסטו ברוש חשב בגדול, הוא רצה כסף לבניית בית כנסת, ולא סתם בית כנסת אלא בית כנסת שיהיה לא פחות גדול ולא פחות יפה מהקתדראלות של פורטו על מנת שבני האנוסים לא

חלק מהטפט בבית הכנסת בפורטו

לאחר תפילת ערבית,

התיישבו כחמישים

איש לשולחן הסדר.

מולי יושב זוג קשישים.

האישה התקרבה לשנת

התשעים בחייה, גווה

היה כפוף והיא הרכיבה

משקפיים אשר הגדילו

מאוד את עיניה. היא

צלעה, ונזקקה לקביים

על מנת לדדות סביב

ירגישו פחותים מהנוצרים. הכסף שקיבל מהקהילה היהודית הספיק לו לקניית מגרש, אבל לא לבנייה. הוא נאלץ להסתפק בקניית מגרש נוסף לבית עלמון יהודי, בתרגום הסידורים לפורטוגלית, ובליומוד עברית את האנוסים שהתגיירו. בינתיים הייתה עוד מהפכה בפורטוגל והכנסייה שוב התחזקה, הממונים עליו בצבא החלו להקשות עליו את החיים ושלחו אותו למקומות מרוחקים".

הפעילות של ברוש בסטו עושה כנפיים ומגיעה גם להולנד, גם שם יש קהילה גדולה של בני אנוסים. שטיינהרדט: "לפורטוגל מגיע מוריס ון-זון – מראשי הוועד ההולנדי למען האנוסים. ברוש בסטו מגלה שיש מאבקים בינו לבין הוועד האנגלי, הוא מנסה לדרבן אותם לשתף פעולה אבל ההולנדים מחליטים על הפרדת רשויות. הוועד האנגלי ממשיך לחפש בית כנסת, ההולנדי מנסה למצוא לקהילה רב. הרב הראשון עושה הערכת מצב ומסרב לקבל עליו את התפקיד, הרב השני לא מצליח להסתדר עם הקהילה, השלישי מתגלה כאדם לא ישר. וון זון מרים ידיים ומתרחק".

בכתביו מתייחס ון זון למה שראה והוא כותב: "הם לא מבקשים דבר, אבל העיניים שלהם מבקשות בשבילם להיות מקובלים שוב בקהילת ישראל".

הפעילות של ברוש בסטו מגיעה לישראל, והרבנים הראשיים הרב ארנטרוי והרב יעקב מאיר הראשון לציון תומכים במפעלו: "למנהיגם היקר והחביב של שרידי אחינו בפורטוגל הקולונל ברוש בסטו אופורטו", כותב הרב יעקב מאיר הראשון לציון, "שמחתי אלי גיל להתבשר... על חנוכת בית הכנסת בקהילתכם... הנשמה היהודית שבעומק ליבכם תתלהב ותהיה לשלהבת-קה לכלכם להחזיר את עטרת ישראל סבא לראשכם ולהניף דגלו ברמה ובגאון".

ארון קודש סודי

מאז חלפו שנים רבות, אך הזמן כמו קפא מלכת בכל מה שקשור לקהילת האנוסים בבלמונט. לפני מספר שנים נתקלנו בהם ב'מקרה'. באותו זמן נקלענו ארי, אני, דג החרב והארבה הכשר שאותם הבאנו עמנו – בפורטוגל בדרך לכנס כשרות בארה"ב. החלטנו לבלות 24 שעות עם הרב של פורטו, כ-18 מתוך שעות אלה ניצלנו לפגישות עם האנוסים. למשל, כומר קתולי בעל שורשים במשפחת אנוסים הגיע לבית הכנסת על מנת לשוחח עמנו.

חדר הישיבה הראשונה בפורטו שנפתחה על ידי ברוש בסטו ב1920 לאחר 500 שנה שלא פעלה

מפתח לארון הקודש בבית הכנסת בליסבון

מכונת הכתיבה של הקפטן ברוש בסטו שמכתבים שנכתבו על ידה גילינו בארכיון בית הדין בלונדון. בתוך המכונה עותק של ה'לפיד' העיתון היהודי שערך בסטו

פתחתי את התיקיה וראיתי מכתב אל הקפטן בארוס באסטו, המעודד אותו בפעולתו. אחר כך ראיתי מכתבים שהודפסו באותה מכונת כתיבה שאותה ראיתי ערב קודם בבית הכנסת בפורטו, התומים על ידי הקפטן, שאת נכדתו לימדתי תורה פחות מעשרים וארבע שעות קודם לכן. בארוס באסטו תאר סיור באזור הכפרי בצפון המדינה על גבי סוס יחד עם רופא אשר ערך בריתות. הוא ביקר בבית מסויים, ואסף עשרה גברים להתפלל עמו תפילת ערבית, פעם ראשונה מזה מאות שנים. מיותר לציין כי ארי ואני היינו המומים מכך שאנו מחזיקים מכתבים אלה בדינו.

קפטן בארוס באסטו תאר את תלאותיו במסעותיו הארוכים, אי אז בשנת תרפ"ז, כשהוא עולה להרים על מנת לחפש יהודים. במילים שלו, היססו

אף אחד לא הסכים אפילו להראות לי את תנור בגלל האובססיה שלהם לסודיות. לבסוף, ישבתי בכיור העיר ליד אלפיו בן ה-85, ובספרדית הרצוצה שלי שכנעתי אותו לאפשר לי להשתמש בתנורו כדי לאפות את מצותי. ושם, בפטיו של בית הכנסת, המשקיף על נופו המרהיב של העמק, אפינו מצות מצווה, כפי שעשתה זאת הקהילה במשך למעלה מ-500 שנה

לכבודם, הרים הרב כוסית והכריז כי בזכותם יש מניין של גברים נימולים בפורטו בפעם הראשונה בהיסטוריה הקרובה.

בזכות דג החרב

לאחר שסיימנו את המסע לפורטו, עלינו על מוטס ללונדון. נותרו לנו פחות מעשרים וארבע שעות לסקור את הארכיבים של בית הדין הלונדוני. המטרה היתה ברורה. רצינו לראות את תיעודיו של בית הדין בנושאי כשרות ושחיטה כדי להעריך מסורות שונות לגבי עופות ודגים, ובמיוחד לגבי דג החרב.

בדרך כלל ארכיבים פועלים כך: מוצאים את התיקיה שבה רוצים לעיין מתוך הרשימה, ורושמים את מספר התיקיה ואת מספר הארגז. מישוהו יורד למחסנים שבמרתף ומביא את הארגז, מוציאים את התיקיה המסויימת שבה חפצת לעיין, ואתה חותם על מה שלקחת. מותר לך להיעזר רק בנייר ועיפרון ולעיין בו על השולחן בלבד, על מנת שלא ייגרם נזק. העניין די מרגש. לפעמים ניתן לגלות אוצר אשר לא נגעו בו במשך למעלה ממאה שנה.

ביקשנו את התיקיה של הדגים, ובטעות הביאו לנו את התיעודים על בית הכנסת הספרדי-פורטוגזי בלונדון...

דמינו את התסכול שלנו, מאחר שלא היה לנו זמן מיותר בטרם נצטרך לעלות על הטיסה שלנו לארה"ב. אך יד ה' ניכרה כאן היטב.

הוא סיפר לנו כיצד הוא מעביר לקהילתו את הקרבה שאותה הוא חש כלפי היהודים. הוא עודד את קהילתו, בת מספר מאות האנשים, לצום באותה שנה ביום הכיפורים כאמצעי להזדהות עם היהדות. הוא כבר אינו צעיר, והרגיש בנוח לומר לנו כי הוא משוכנע שמשפחתו היתה משפחת אנוסים, וכפי שנעשה על ידי משפחות רבות כאלה נתנה המשפחה בן אחד (אותו) לכנסיה כדי להוכיח את נאמנותה. באותו לילה, הובילו אותנו לבית ברחוב הישן של הגטו היהודי, בית בבעלותה של הכנסייה. הבית היה בתהליך שיפוץ על מנת להתאימו לבית אבות, ובמהלך העבודות התגלתה דלת כפולה. החרג בחדר זה - שהיתה כניסה וכן דלת אחורית בלתי צפויה. מאחורי הדלת הכפולה, מצא הכומר הממונה על השיפוץ נישא עמוקה מקושטת חתוכה בתוך האבן. ברור כי מדובר בארון קודש. עמדנו שם, בלילה, בבית ללא חשמל, אשר נמצא בו בית כנסת קטן בחדר היחיד המאפשר בריחה מהירה באמצעות הדלת הנוספת.

מוקדם יותר באותו ערב, ארגן נשיא הקהילה, פרופסור צעיר לפסיכולוגיה, קבוצה של שלושים צעירים, רובם אקדמאים, שיבואו לשמוע את השיעורים שלימדנו. הוא הציג בפנינו בגאווה אישה קשישה שהיתה "נכדתו של הקפטן בארוס באסטו, מייסדה ואביה של כל תנועת התשובה". עד לאותו רגע, טרם שמענו על הקפטן בארוס באסטו. אילו לא הגענו לפורטו, מרב הסיכויים כי לא היינו שומעים עליו כלל. יום לפני שהגענו, נימולו שני נערים.

ד"ר ארי גרינספאן אופה מצות בערב פסח על תנור עתיק ששיך לתושב מבוגר בבלמונט

סופו העצוב של 'דרייפוס' היהודי

סופו של סיפורו של בסטו ברוש נרמז מספר פעמים במשך הכתבה ולא נותר לנו אלא לחזור לפרק העצוב שחתם את הסאגה המרשימה כל כך של חייו. יום אחד מגיע מכתב אנונימי למשרה שמאשים את ברוש בסטו במעשים לא מוסריים. הכנסייה, שבאותה תקופה הייתה לה השפעה גדולה יותר לאחר שהעלתה דיקטטור חדש לשלטון, רק חיכתה להזדמנות הזו, וברוש בסטו, גיבור המלחמה, גיבור המהפכה הרפובליקנית – הועמד לדין. בפעמיים הראשונות בבית הדין האזרחי יצא זכאי, אבל הכנסייה לא התייאשה והעמידה אותו לדין פעם נוספת, הפעם בבית דין צבאי.

"ברוש בסטו היה יוצא זכאי גם במשפט הזה אלמלא הורה שר המלחמה על פי בקשת הכנסייה לפתוח תיק נוסף אצל המועצה למשמעת צבאית, גוף שלהח"לטותיו לא היה ערעור מתוך 9 סעיפים

קפטן ברוש בסטו

מצאו אחד שאפשר להיות בו וזה הספיק. פיטרו אותו מהצבא בבושת פנים. הוא נשאר בלי פרנסה, בלי פנסיה ובעיקר בלי כבוד, והוא התקשה לעמוד בהשפלה", אומר מחבר הביוגרפיה איניסיו שטינהרדט. לאחר המשפטים הוא כבר לא יצא מגדרו לחפש יהודים, אבל המשיך במאמץ עילאי להקים את בית הכנסת. המשפט 'ה' לי לא אירא", שהיה שגור על פיו נאמר על ידו שוב ושוב באותם ימים.

הוועד מלונדון שעזר לו בזמן המשפטים הצליח לעורר את אלי כדורי מהונג קונג לתרום כסף לטובת בית הכנסת לאנוסים. כדורי, שאשתו הייתה צאצאית בני אנוסים מפורטוגל, תרם את הכסף, ובית הכנסת נקרא על שמו. ב-1938 נערך טקס מכובד ומפואר מאד, שבו השתתפו נציגים יהודיים מכל העולם. עבור ברוש בסטו זה היה היום המאושר ביותר בחייו. אבל מיד אחר כך הוא שקע בעצמו והפך להיות בן אדם שבור לגמרי.

היהודי האחרון מהעולם שפגש את ברוש בסטו היה יהודי אמריקני שהגיע לפורטוגל. היה זה דניאל פרידנברג, חוקר ידוע ששמע על מפעלו של ברוש בסטו ובא לבקר. רק במקרה מצא שהוא עוד חי, ואת התרשמותו של ברוש בסטו ססיל רוט.

במאמר שפרסם מאוחר יותר, סיפר פרידנברג שחיפש את ברוש בסטו ומצא אדם שבור, אדם שבגדיו תלויים עליו והוא נראה הצל של הקפיטן המפואר עטור המדליות. ברוש בסטו לקח את האמריקני לבית הכנסת שלו, הוא הסתובב גאה מאד והראה את אשר הצליח לעשות. ואז, סיפר פרידנברג, ניגש ברוש בסטו לעבר הבימה, עלה במדרגות, כיסה את פניו בכובעו וצעק 'שמע ישראל' בקול רם ובכה. זו הייתה הפעם האחרונה שהיה בבית הכנסת.

ברוש בסטו המשיך לדעוך עד שמת, שבור, רצוף, ומאד אלמוני, ב-1961. שטיינהרט: "בצוואתו ביקש להיקבר בבית העלמין הנוצרי, ליד הסבא שלו שסיפר לו על יהדותו. הוא נקבר בלי טקס דתי, לבוש במדי הצבא שכה ניסה להשפיל אותו מוקף באותות הגבורה שלו. רוב המלווים היו גויים שבאו לחלוק לו כבוד אחרון על חלקו במהפכות שעברו על פורטוגל. יהודי בשם ישראל פינקלשטיין אסף עשרה גברים ואמר קדיש. המצער הוא שגם בתו, שנפטרה לפני חצי שנה, נקברה לידו. כשנודע לי שמרים, הבת, נפטרה, מיהרתי ליצור קשר עם הרב של ליסבון שהתקשר לשם, אבל היה כבר מאוחר מידי, והבת, שהייתה בת לאם יהודיה, גם היא נקברה בבית קברות נוצרי".

אבל המעגל שפתח בסטו ברוש מתחיל בשנים האחרונות להיסגר. רבים מאנוסי בלמונטה חזרו ליהדות. בתחילת שנות ה-90 עברו הרבה מהיהודים שם גיור חופה וקידושין. כיום מכהנים בפורטוגל שני רבנים אורתודוקסיים אחד בליסבון והשני בפורטו ובבית הכנסת "מקור חיים" שוב ניתן למצוא בני אנוסים.

היהודים לצאת בגלוי כי הם היו "מפוחדים במידה שלא תיאמן". הוא תאר כיצד: "הקשיים עצומים... קשייהתקשורת, הבורות, הפחד ההיסטורי אשר ירשו מימי האינקוויזיציה, שכעת הוא מטופש, אך עלינו להתמודד עמו. ביום שני בערב, ה-17, אני קורא את תפילת ערבית בביתו של אוליביר נְוּוס - בחדר מלא ביהודים-חדשים וביהודים-נסתרים אלה... במהלך התפילה אני נותן הסבר דתי. הנוכחים היו מרוצים מאוד... הזקנות בכו משמחה".

הזקנים וגיד הנשה

לאור אותו "בלבול" שהרגשתי שהיה מכוון מלמעלה, קיבלתי על עצמי לבלות את הפסח בבלמונטה בהתרגשות רבה. הגעתי מספר ימים לפני החג משום שהיה עלי לשחוט את כל הבשר עבור הקהילה ולהכשיר את המטבח לסדר הציבורי שאותו ערכנו.

מאות שנים של חיים במחתרת יוצרות תרבות של סודיות. הם חוששים מאוד מכך שאנשים יראו מה הם באמת עושים. אך החיים איתם במשך שבועיים, קריאת התורה ומתן מענה על שאלותיהם – פתחו בפני צוהר לחייהם. רוב החוקרים הם היסטוריונים שאינם דתיים והם אינם שמים לב לדברים מסויימים המעוררים את תשומת לבנו.

למשל, שחטתי כשלושים כבשים לפסח ושנים מזקני הקהילה סייעו בידי. ישנן הלכות הנוגעות ל"בשר שנתעלם מן העין" – כלומר חשש כי בשר שלא היה תחת עינם של יהודים שומרי מצוות התחלף בבשר לא כשר. אך, אם מסמנים את הבשר כדי שניתן יהיה להכיר אותו, ניתן לאכול אותו, אף אם לא היה תחת עינם של יהודים שומרי מצוות כל הזמן. לכן, סימנתי את כל הבשר שאותו שחטנו, פן לא יהיה תחת עיני. אז שמת לי לב כי אף שני הקשישים חותכים חיתוכים מוזרים בגליים האחוריות של הבהמות. רק מאוחר יותר, כאשר הכרתי אותם טוב יותר, והם חשו בנוח איתי, הם סיפרו לי כי כך הם מסירים את גיד הנשה. בוודאי שאין זו כשרות על פי סטנדרטים שלנו, אך מדהים היה כי איכרים פשוטים, בלתי משכילים אלה, ידעו בדיוק מה לחתוך ומדוע, ושהם ביצעו מסורת זו מאבותיהם במשך חמש מאות השנים האחרונות.

מצות מהולות בדמעות

מה שריגש אותי באמת היתה ההזדמנות לראות את תהליך אפיית המצות הסודית שלהם. ארי ואני שמענו על כך ואף ראינו צילום בשחור לבן כיצד זה נעשה. כאשר דיברתי עימם בטרם הגעתי, הם טענו כי איש כבר אינו עושה זאת, אך לא האמנתי להם ובאתי מוכן עם קמח מצה שמורה מהארץ.

בימים עברו נאלצו האנוסים להיות זהירים מאוד לגבי אפיית מצות. בוודאי שהכנסייה השגיחה עליהם מקרוב בערב פסח וביומו הראשון של החג ולכן הם נמנעו מאכילת מצות ביום הראשון של החג. כאשר ראו אנשי האינקוויזיציה כי איש לא אפה מצות, בדרך כלל הם עזבו את המקום. לכן הם אכלו מצות רק ביומו השני של החג. לא היתה להם אפשרות לאפות בתנור הרגיל משום שלא היה כשר, ועל כן השתמשו בסירי חרס קטנים כדי להדליק בהם אש,

וכדי לא לעורר חשד שרכשו כלים חדשים, חיממו רעפים אדומים של גגות ועליהם אפו את המצות. אף אחד לא הסכים אפילו להראות לי את תנורו בגלל האובססיה שלהם לסודיות. לבסוף, ישתה בכיור העיר ליד אלפיו בן ה-85, ובספרדית הרצוצה שלי שכנעתי אותו לאפשר לי להשתמש בתנורו כדי לאפות את מצותי. ושם, בפטי של בית הכנסת, המשקיף על נוף המרהיב של העמק, אפינו מצות מצווה, כפי שעשתה זאת הקהילה במשך למעלה מ-500 שנה. הנשים, שהיו עסוקות בהכנת האוכל לליל הסדר, שמעו במה אני עוסק ועלו למקום כשהן ממלמלות את תפילותיהן ומזילות דמעות למראה אפיית המצות.

"גראסיאס א די-ס"

הסדר התקיים במועדון החברתי. אוכל כשר כגון מצות, יין, דגים וכ' יובא מצרפת. עבודתי קשה להכשיר את המטבח ואת הסירים של בית הכנסת לאחר שחטנו את כל הבשר והסרנו את גיד הנשה ואת החלב מן האחוריים של הבהמות. שלוש משפחות התארגנו יחדיו והכינו תבשילי ירקות לתוספת וגולש גדול מבשר כבש. לאחר תפילת ערבית, התיישבו כחמישים איש לשולחן הסדר. מולי ישב זוג קשישים. האישה

שמתי לב כי שני הקשישים חותכים חיתוכים מוזרים ברגליים האחוריות של הבהמות. רק מאוחר יותר, הם סיפרו לי כי כך הם מסירים את גיד הנשה. בוודאי שאין זו כשרות על פי סטנדרטים שלנו, אך מדהים היה כי איכרים פשוטים, בלתי משכילים אלה, ידעו בדיוק מה לחתוך ומדוע, ושהם ביצעו מסורת זו מאבותיהם במשך חמש מאות השנים האחרונות

ארי זיבוטובסקי עומד בחזית בית הכנסת בפורטו

הכניסה לבית הכנסת המרכזי של ליסבון

לבסוף הרמתי מצת יד שמורה גדולה מארץ ישראל והכרזתי: "כאן יש לנו מצה שאותה נשאתי מארץ הקודש", ובטרם ידעתי מה קורה, קפצה הקשישה החלושה שישבה מולי, הניפה ידיה אל על וצעקה "גראסיאס א די-ס, גראסיאס א די-ס" - שפירושו: "תודה לק-ל תודה לק-ל" וכמעט התעלפה. איזו דרך לפתוח בה את ה"קדש" ואת הסדר!

הפחד שמושרש בדי.אן.איי

בחול המועד הזמנתי עם משפחתי להצטרף לקהילה כולה לפיקניק. חשבתי כי נחמד שהם מתכנסים יחדיו ונהנים "ממנגל" ליד הנהר. אך כפי שמסתבר, שום דבר כאן אינו כפי שנדמה. החוויה הדתית של האנוסים עטופה סודיות. מסתבר שפיקניק זה הינו מסורת בת מאות שנים. כולם הלכו לפארק כדי להתפלל רחוק מעיניהם של אנשי המקום. מעניין אף יותר, הם הציגו את קריעת ים סוף ואת מעבר בני ישראל. אך איש לא רצה להראות לי את הטקס. שידלתי שני גברים מבוגרים ללכת עמי עד הנהר, אך כאשר התקרבו הם נבהלו ולא הסכימו להראות לי. ניסיתי להסביר כי אני רבם ולא מישהו המבקש להרע להם, אלא מישהו המעוניין לסייע להם לשמר את מסורתיהם. במהלך שיחתנו, עברה במקום נכדתו של אחד מן האנשים. היא דיברה אנגלית, שאלתי אותה, בפניהם, אם היא אי פעם ראתה טקס זה, והיא השיבה בשלילה. רק אז הבינו שני הקשישים למה אני חותר וניאותו להראות לי.

ירדנו לנהר עם נער נוסף בן 10, והם כרתו מספר ענפים מן העץ והתחילו לשיר ולהכות במים, כשהם מחקים את סיפורו של משה רבנו. השיר שלהם מתוק ודומה לשיר ילדים על פרעה במצרים וכיצד יצאנו ביד חזקה.

כשהם שרו, הם קפצו הלך וחזור מצד לצד על יד המים. נדהמתי מהתרגשותם ואף מהתרגשותי שלי על הכבוד שניתן לי להיות נוכח בטקס סודי זה, מנהג אשר הזין את נשמותיהם של עשרות דורות שהצליחו לשמר חוט ליהדות על אף סבלם הנורא. במיוחד חשתי צמרמורת כאשר בן העשר החמוד שר אף הוא את השיר. לימדו אותו את המנגינה. ומאוחר יותר באותו יום, כאשר ביקשתי ממנו לשיר אותו שוב, סרב. אין זאת כי הגנים של הסודיות ששימרו את המנהגים הועברו גם אליו. הילד לא ידע דבר על 13 עיקרי האמונה אך הקפיד על העיקר ה-14: "אל תספר!"

כשהבנתי זאת לא יכולתי שלא לחשוב על קפיטן ארתור קרלוס דה ברוש בסטו שאימץ את הפסוק "ה' לי ולא אירא", מהרגע שבו חזר לחיק היהדות. "ה' לי ולא אירא", חשב בעת ששרקו הכדורים מעל ראשו, כאשר סיכן את חייו במלחמת העולם הראשונה; "ה' לי ולא אירא", אמר לעצמו כשתר רכוב על סוס את צפון פורטוגל בניסיון לחפש יהודים אנוסים כמותו; "ה' לי ולא אירא", השמיע באוזניהם, בתקווה שיבינו כי ימי האינקוויזיציה חלפו והם יכולים לשאת את יהדותם בגאווה.

אני עוד צריך לחזור לכאן עם גביע לקידוש ועם ספל לנטילת ידיים לאלו שכבר שמעו את הקול הממשיך להדהד "ה' לי ולא אירא" והמשיכו "מה יעשה לי אדם".